Janusz Kaliński

ETATYZACJA GOSPODARKI W OKRESIE RZĄDÓW KOMUNISTYCZNYCH W POLSCE

W artykule odtwarzam proces monstrualnej rozbudowy sektora państwowego w warunkach gospodarki centralnie kierowanej. Zgodnie z pryncypiami ustrojowymi i ówczesnym prawodawstwem, a także metodami pozaprawnymi zasadniczo powiększono zasięg własności państwowej i spółdzielczej, nazywanej ogólnospołeczną, socjalistyczną lub uspołecznioną[1]. Nastąpiła etatyzacja dominującej części sektora nierolniczego, a pozostawione liczne prywatne gospodarstwa rolne otoczone zostały siecią uspołecznionych organizacji zaopatrzenia i skupu, powodując daleko posunięte ich uzależnienie od państwa. Dopełnieniem systemu były instytucje centralnego kierowania gospodarką, nadające olbrzymią władzę partyjno-państwowej biurokracji i eliminujące przedsiębiorczość. Etatyzacja była konsekwencją wdrażania komunistycznych dogmatów i prymatu polityki nad gospodarką. Jej trwałe zręby stworzono w latach 1944–1955, w rezultacie w połowie lat 50. sektor zetatyzowany dostarczał 75% dochodu narodowego. Do 1989 r. miały miejsce ograniczone fluktuacje jego roli pod wpływem różnokierunkowych zmian w polityce gospodarczej. Ich przejawem było sterowane przez władze zwiększanie lub zmniejszanie roli sektora prywatnego. W rezultacie szczyt etatyzacji przypadł na połowę lat 70. (86% udział sektora uspołecznionego w tworzeniu dochodu narodowego), aby w ostatnim roku istnienia PRL spaść do 81%. Dominacja sektora publicznego kreowała powszechną niegospodarność i patologie społeczne. Były one istotną przesłanką upadku niewydolnego ekonomicznie systemu, poprzedzonego kilkoma głębokimi kryzysami społeczno-politycznymi.

---

[1] Zob. E. Golachowski, *Proces uspołecznienia i własność państwowa we współczesnej Polsce,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1988, s. 46; M. Strzyżewska-Kamińska, *Typologia stosunków własności i jej konkretyzacja w kategorii własności socjalistycznej,* w: *Rozwój i doskonalenie własności socjalistycznej w PRL,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1982, s. 18; T.P. Tkaczyk, *Proces uspołecznienia własności ziemi rolniczej w Polsce Ludowej,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1983, s. 60.

1. Kształtowanie własności państwowej w latach 1944–1955

1.1. Reforma rolna

Oficjalny program narzuconych Polsce władz zaprezentowany został w manifeście z lipca 1944 r., nominowanego przez Józefa Stalina, Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Manifest głosił przywrócenie, zabranej przez Niemców, własności chłopskiej, rzemieślniczej, drobnej i średniej burżuazji oraz instytucji publicznych i Kościoła. Zapowiedział konfiskatę własności niemieckiej oraz przejęcie przez Tymczasowy Zarząd Państwowy (TZP) majątku narodowego, który znalazł się w czasie wojny w rękach państwa lub obywateli niemieckich. Manifest nie przesądzał przyszłej formy własnościowej wielkich przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych, transportowych, lasów i banków. Natomiast odmiennie potraktował własność obszarniczą, zapowiadając natychmiastowe przystąpienie do realizacji masowej reformy rolnej. Powołał w tym celu Państwowy Fundusz Ziemi (PFZ), obejmujący grunty poniemieckie, zdrajców narodu oraz gospodarstwa obszarnicze o powierzchni ponad 50 ha, a na terenach zachodnich Polski międzywojennej w zasadzie o powierzchni ponad 100 ha[2].

Szczegółowe zasady reformy agrarnej uregulowane zostały dekretem z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej oraz dekretem z 6 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziem Odzyskanych i b. Wolnego Miasta Gdańska[3]. Sposób realizacji reformy rolnej różnił się w poszczególnych dzielnicach kraju, w zależności od wielkości istniejącej rezerwy gruntów, zaludnienia, liczebności i struktury gospodarstw rolnych oraz miejscowych tradycji[4]. Realizacja reformy na ziemiach wchodzących w skład państwa polskiego przed 1939 r. spowodowała rozparcelowanie do końca 1949 r. 2,4 mln ha gruntów, głównie folwarcznych. Utworzono z nich 347 tys. gospodarstw oraz powiększono 254 tys. Faktyczna powierzchnia nadziałów na Ziemiach Dawnych odbiegała od norm przyjętych w dekrecie wrześniowym. Przeciętny obszar gospodarstw nowych wyniósł 5,4 ha, a parceli powiększających istniejące gospodarstwa 1,9 ha. Na Ziemiach Odzyskanych dla celów osadnictwa rolnego postawiono 3,7 mln ha gruntów. Stworzono 467 tys. gospodarstw, o przeciętnej powierzchni 7,9 ha, wśród których największy odsetek (ok.65%) stanowiły parcele o obszarze od 7 do 15 ha[5].

---

[2] Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Załącznik do DzU 1944 nr 1; T.P. Tkaczyk, op.cit., s. 80.

[3] DzU 1944 nr 4, poz.17; DzU 1946 nr 49, poz. 279.

[4] H. Słabek, *Reforma rolna,* w: *Gospodarka Polski Ludowej 1944–1955,* red. J. Kaliński, Z. Landau, Książka i Wiedza, Warszawa 1986, s. 38.

[5] Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945–1965, GUS, Warszawa 1966, s. 115.

Łącznie na całym terytorium kraju rozparcelowano 6,1 mln ha gruntów między 1,1 mln rodzin. Wśród nadzielonych dominowali chłopi posiadacze gospodarstw (57,4% nadziałów), a dalej służba folwarczna (25,0%) i chłopi bezrolni (14,3%). Niewielką część nadziałów (2,7%) przekazano ogrodnikom, rzemieślnikom oraz pod działki pracownicze[6].

W przeszłości nazbyt optymistycznie oceniano wpływ parcelacji na strukturę agrarną powojennego rolnictwa. Spełniła ona, postawione przez komunistyczne władze, zadanie likwidacji największych gospodarstw, przy czym przyszło jej w sukurs pozostanie poza granicami państwa latyfundiów kresowych. Natomiast utrzymanie przeszło 61% udziału gospodarstw karłowatych i małorolnych w ogólnej liczbie gospodarstw chłopskich oznaczało zgodę na niską towarowość polskiego rolnictwa i ekstensywny jego rozwój w oparciu o rezerwy siły roboczej na wsi[7].

Radykalną poprawę sytuacji w rolnictwie władze uzależniały od dalszych zmian ustrojowych, których podstawą była kolektywizacja oraz rozwój gospodarstw państwowych. Początkowo na potrzeby gospodarstw państwowych, spółdzielczych i samorządowych przekazano 2,2 mln ha, z których 73% znalazło się w dyspozycji Państwowych Nieruchomości Ziemskich, Państwowych Zakładów Hodowli Roślin i Państwowych Zakładów Chowu Koni[8].

1.2. Nacjonalizacja przemysłu

Równolegle z realizacją reformy rolnej nastąpiły radykalne przemiany własnościowe w przemyśle. Początkowo, zgodnie z manifestem PKWN, nie były one ujęte w odpowiednie normy prawne, a decydowała polityka faktów dokonanych. Po ucieczce Niemców zakłady przemysłowe obejmowały radzieckie i polskie władze wojskowe, a następnie utworzone przez Ministerstwo Przemysłu tzw. grupy operacyjne. Dla zalegalizowania procesu przejmowania własności prywatnej wykorzystano TZP[9]. W konsekwencji już na wiosnę 1945 r. wielkie i częściowo średnie zakłady wytwórcze znalazły się w rękach państwa. Pojawiającym się próbom reprywatyzacji szybko przeciwstawiły się partie lewicowe (Polska Partia Robotnicza, PPR i Polska Partia Socjalistyczna, PPS), a rezultatem ich zabiegów było uchwalenie przez Krajową Radę Narodową ustawy z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa

---

[6] *Rozwój gospodarki narodowej PRL w latach 1945–1954.* III: *Rolnictwo i leśnictwo,* GUS, Warszawa 1955, s. 2; Rolniczy Rocznik..., op.cit., s. 115.

[7] Rocznik Statystyczny 1949, GUS, Warszawa 1950, s. 53.

[8] Ibidem, s. 53 i 59.

[9] Zob. Dekret z 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych, DzU nr 9, poz. 45; Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych, DzU nr 17, poz. 97.

podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. W oparciu o nią upaństwowiono przedsiębiorstwa przemysłowe należące do Niemców, spółek przez nich kontrolowanych i zdrajców narodu polskiego. Przejęto także zakłady w 17 najważniejszych gałęziach przemysłu oraz inne, zatrudniające więcej niż 50 pracowników na jedną zmianę[10].

Postępowanie nacjonalizacyjne w większości przypadków miało charakter formalny, gdyż objęte nim podmioty gospodarcze praktycznie znajdowały się już w rękach państwa. Dowodzi tego dość stabilny udział zatrudnienia w zakładach państwowych, przed i po wydaniu ustawy nacjonalizacyjnej (tabela 1).

Tabela 1. Struktura własnościowa zatrudnienia w przemyśle w latach 1946–1948 (w %)

Sektor	1946	1947	1948
Państwowy	85,9	84,0	86,9
Spółdzielczy	3,3	4,4	5,1
Prywatny	10,8	11,6	8,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945–1965, GUS, Warszawa 1967, s. 286.

Ustawa z dnia 3 stycznia umożliwiła przekazywanie przedsiębiorstw zarządzanych przez państwo samorządowi terytorialnemu i spółdzielczości. Dotyczyło to przemysłu rolno-spożywczego, pracującego na potrzeby lokalne. Przekazane zakłady, łącznie z tymi, które nie były objęte ustawą o upaństwowieniu, utworzyły liczący się sektor spółdzielczy i samorządowy w przemyśle. W 1948 r. spółdzielczość zatrudniała 5,1%, a samorządy 1,7% wszystkich pracowników przemysłu[11]. Poziom zatrudnienia w sektorach spółdzielczym i samorządowym zbliżony był do utrzymanego przez własność prywatną w przemyśle. Formalnie trwałość tej ostatniej deklarowała ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o zakładaniu nowych przedsiębiorstw i popieraniu inicjatywy prywatnej w przemyśle i handlu[12]. W praktyce sektor prywatny był systematycznie rugowany z produkcji przemysłowej.

W przeciwieństwie do rolnictwa struktura własnościowa przemysłu dowodziła przewagi sektora państwowego. Rozległy zarząd państwowy umożliwił wdrożenie bezpośredniego planowania w skali całej gospodarki, ułatwił akumulację finansową i jej alokację, zgodną z preferencjami makroekonomicznymi. Upaństwowienie podstawowej części przemysłu pozwoliło na jego kontrolowaną odbudowę, ale zrodziło

[10] Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, DzU nr 3, poz. 17; J.W. Gołębiowski, *Nacjonalizacja przemysłu,* w: *Gospodarka Polski Ludowej…*, op.cit., s. 88 i n.

[11] Rocznik Statystyczny 1949, op.cit., s. 34.

[12] DzU nr 13, poz. 17.

także problemy m.in. związane z forsowanym przez władze udziałem załóg w zarządzaniu. Zagadnienie samorządu pracowniczego już w latach 40. wywoływało kontrowersje, a ich rozwiązywanie zazwyczaj następowało drogą ograniczenia samodzielności przedsiębiorstw i samorządności załóg na rzecz biurokratycznych centralnych zarządów przemysłu, co negliżowało jego propagandowe uspołecznienie[13].

1.3. Inne reformy ustrojowe

W dziedzinie transportu, zgodnie z praktyką okresu międzywojennego, decydującą rolę odgrywała własność państwowa. Uzyskała ona pozycję monopolistyczną w kolejnictwie, poza nielicznymi kolejami samorządowymi, w transporcie wodnym i lotniczym. Tylko w komunikacji drogowej, obok przedsiębiorstw państwowych, występowały spółdzielnie i drobne firmy prywatne[14].

Natomiast handel wewnętrzny początkowo był domeną kupiectwa i kontynuującej przedwojenne tradycje spółdzielczości. Wprawdzie pojawiły się pierwsze państwowe placówki handlowe, organizowane przez centralne zarządy przemysłu, jednak w końcu 1946 r. w strukturze sieci handlowej, zarówno hurtowej, jak i detalicznej, przeważało kupiectwo, z udziałem sięgającym kolejno 80% i 89%[15]. Natomiast w zakresie wymiany z zagranicą państwo faktycznie od 1945 r. zapewniło sobie monopol. Wykorzystano w tym celu rozporządzenie Rady Ministrów z 1 września 1939 r. o zakazie przywozu i wywozu towarów. Rozporządzenie, stanowiące element prawodawstwa wojennego, uzależniło wykonywanie handlu zagranicznego od zgody właściwego ministerstwa. Formalne wprowadzenie monopolu handlu zagranicznego nastąpiło dopiero na podstawie Konstytucji z 1952 r.[16]

Istotnym krokiem na drodze do wzmocnienia pozycji państwa w gospodarce było powołanie 15 stycznia 1945 r. Narodowego Banku Polskiego. NBP uzyskał status banku państwowego, posiadającego monopol emisji pieniądza. Jego międzywojenny odpowiednik – Bank Polski SA – został postawiony w stan likwidacji. Jednocześnie stopniowo ograniczano liczebność banków prywatnych, popierano tworzenie bankowości spółdzielczej i wzmacniano rolę państwowych banków komercyjnych[17].

[13] K. Jeżowski, *Zarządzanie przemysłem*, PWE, Warszawa 1963, s. 43; K. Kloc, *Historia samorządu robotniczego w PRL 1944–1989,* Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1992, s. 64.

[14] J. Kaliński, B. Liberadzki, *Transport w Polsce 1918–1978. Zarys historii*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1986, s. 70 i n.

[15] J. Kaliński, *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946,* „Przegląd Historyczny" 1968, nr 1, s. 67.

[16] L. Gelberg, E. Majewski, *Monopol handlu zagranicznego w świetle konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Państwo i Prawo" 1954, nr 2, s. 269.

[17] Z. Landau, *Przeobrażenia aparatu bankowego,* w: *Gospodarka Polski Ludowej...,* op.cit., s. 97 i n.

1.4. Przyspieszenie zmian własnościowych od 1947 r.

Przekształcenia ustrojowe z lat 1944–1946 zasadniczo zmieniły strukturę własności w przemyśle i handlu zagranicznym. Skorygowały, w stosunku do okresu międzywojennego, stosunki własnościowe w rolnictwie, bankowości, handlu wewnętrznym i transporcie, nie naruszyły stanu posiadania prywatnego w rzemiośle. W dziedzinie dużego przemysłu, handlu zagranicznego, transportu i bankowości skala bezpośredniego udziału państwa umożliwiała pełną kontrolę procesów gospodarczych. Mniejsze było bezpośrednie oddziaływanie władz na drobny przemysł i handel wewnętrzny, a minimalne na rolnictwo i rzemiosło.

Reformy ustrojowe sprawiły, że w 1947 r. blisko jedną trzecią dochodu narodowego wytwarzała gospodarka państwowa[18]. Jednak dominacja państwa w przemyśle, transporcie, bankowości i handlu zagranicznym nie satysfakcjonowała komunistycznych władz kraju. Od wiosny 1947 r. pod wpływem spektakularnych sukcesów politycznych („zwycięstwo" w sfałszowanych wyborach) nasiliła się presja kierownictwa PPR na pogłębienie przemian własnościowych i przyspieszenie procesu centralizacji kierowania życiem ekonomicznym kraju. Otwarcie dążono do dalszego zwiększenia roli państwa w gospodarce, podporządkowania mu spółdzielczości i własności komunalnej oraz ograniczenia sektora prywatnego w miastach. Odrzucono, wcześniej akceptowany, pluralizm własnościowy, z wyraźną dominacją państwa (współcześnie nazywany układem trójsektorowym, a w badaniach historycznych także zetatyzowaną gospodarką wielosektorową), jako grożący restauracją ustroju kapitalistycznego[19].

PPR, mimo oporu ze strony części PPS, zdecydowanie zmierzała do maksymalnego rozszerzenia władzy ekonomicznej i stworzenia warunków instytucjonalnych umożliwiających pełną realizację komunistycznego, a właściwie stalinowskiego systemu gospodarczego. Partia wzmacniała tendencje etatystyczne i centralistyczne, prowadzące do skupienia w gestii państwa jak najszerszej sfery działalności ekonomicznej. Służyło to wzmocnieniu władzy politycznej i przygotowaniu gospodarki do realizacji, na wzór radziecki, programu forsownej industrializacji.

W maju 1947 r. PPR wystąpiła z programem „bitwy o handel", uzasadniając jego przeprowadzenie koniecznością przeciwdziałania pogarszającej się sytuacji rynkowej. Służyć temu celowi miało ograniczenie roli kupiectwa prywatnego, regulowanie przez władze cen i zysków, zreorganizowanie spółdzielczości handlowej oraz utworzenie sieci placówek państwowych. „Bitwa o handel" swym antykupieckim nastawieniem

[18] Rocznik Statystyczny 1949, op.cit., s. 27.

[19] J. Jagiełło, *O polską drogę do socjalizmu. Dyskusja w PPR i PPS w latach 1944–1948,* PWN, Warszawa 1983, s. 136 i n.; J. Kaliński, L. Luszniewicz, *Gospodarka centralnie kierowana*, w: *Historia gospodarcza Polski* (*1939–1989*), red. J. Kaliński, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1996, s. 56.

doprowadziła do upadku między 1947 a 1949 r. 66% prywatnych hurtowni i 42% placówek detalicznych. Powstałą lukę zamierzano wypełnić przez rozwój państwowych organizacji handlowych, głównie hurtowni i prymitywnych domów towarowych[20].

„Bitwa o handel" stanowiła przełom w kształtowaniu powojennych stosunków własnościowych w handlu wewnętrznym. Zdecydowaną przewagę uzyskał sektor uspołeczniony, grupujący przedsiębiorstwa państwowe i zetatyzowane spółdzielnie, koncentrując w 1949 r. blisko 100% obrotów hurtowych i 38% detalicznych[21]. Wpłynęło to negatywnie na funkcjonowanie obrotu towarowego i warunków zaopatrzenia ludności, bowiem ogólna liczba punktów sprzedaży uległa zmniejszeniu, a ich rolę przejął częściowo „czarny rynek". Dalsze wypieranie sektora prywatnego z handlu w pierwszej połowie lat 50. doprowadziło do jego marginalizacji. Zniknął prywatny hurt, a udział sklepów prywatnych w obrotach detalicznych spadł do 3,2%[22]. Nastąpiła likwidacja kupiectwa jako warstwy społecznej.

Jednocześnie, wbrew zapewnieniom ustawy nacjonalizacyjnej ze stycznia 1946 r., władze przystąpiły do wypierania prywatnego drobnego przemysłu i rzemiosła. Politykę ograniczania i eliminacji sektora prywatnego realizowano głównie przy użyciu systemu fiskalnego. Sięgano także do metod administracyjnych, polegających na kontyngentowaniu wielkości i asortymentu produkcji oraz stosowaniu dyskryminacyjnej polityki lokalowej i czynszowej. Konsekwencje pojawiły się bardzo szybko, liczba prywatnych zakładów zmalała z 19,1 tys. w 1947 r. do 9,0 tys. w 1949 r., czyli o 53%. Podobnie o blisko połowę zmniejszyło się zatrudnienie w prywatnych firmach. Poza całkowitą likwidacją, część zakładów przejęło państwo w formie bezpośredniego lub przymusowego zarządu, a część zetatyzowana spółdzielczość pracy. W rezultacie w latach 1947–1949 udział przemysłu prywatnego w ogólnej produkcji przemysłowej zmniejszył się dwukrotnie, spadając do 5,4%[23].Tendencje likwidacyjne, w mniejszym zakresie, wystąpiły w żywiołowo rozwijającym się po wojnie rzemiośle. Polityka, podobna do stosowanej wobec prywatnego przemysłu, spowodowała spadek liczby warsztatów o 15%, a zatrudnienia o 13%[24].

Politykę likwidacji prywatnego przemysłu i rzemiosła kontynuowano w okresie Planu Sześcioletniego. Między 1950 a 1955 r. liczba zakładów produkcyjnych należących do prywatnych właścicieli spadła o 52%, a zatrudnienie zmniejszyło się blisko

---

[20] J. Kaliński, *Bitwa o handel 1947–1948,* Książka i Wiedza, Warszawa 1970, s. 67 i n.

[21] Rocznik Statystyczny Handlu Wewnętrznego 1947–1967, GUS, Warszawa 1969, s. 16.

[22] Z. Lewandowska, *Niektóre problemy rozwoju handlu prywatnego,* „Gospodarka Planowa" 1958, nr 1, s.17; Rocznik Statystyczny Handlu Wewnętrznego 1947–1967, op.cit., s. 22.

[23] Cz. Niewadzi, *Małe przedsiębiorstwa przemysłowe w gospodarce narodowej. Przemysł drobny i rzemiosło*, PWG, Warszawa 1958, s. 133.

[24] W. Iwaszkiewicz, *Przemiany rzemiosła w Polsce Ludowej,* Instytut Przemysłu Drobnego i Rzemiosła, Warszawa 1965, tab. 1 i 3.

sześciokrotnie. W rezultacie podstawą zanikającej drobnej wytwórczości przemysłowej stały się zakłady zatrudniające od 1 do 3 osób, wytwarzające niewielkie ilości towarów konsumpcyjnych. Podobnie podstawę rzemiosła w połowie lat 50. stanowiły prymitywne warsztaty jednoosobowe. Oceniając politykę państwa wobec sektora drobnotowarowego poza rolnictwem, należy się zgodzić z twierdzeniem Czesława Niewadzi, że wyniszczenie drobnego przemysłu i rzemiosła, stanowiącego podstawę egzystencji małych miast, spowodowało upadek znacznej ich części[25].

Ewidentny wzrost udziału sektora uspołecznionego w wytwarzaniu produktu narodowego (tabela 2) w dalszym ciągu nie zadowalał kierownictwa kraju, a zwłaszcza tej jego części, która pragnęła w pełni przenieść na grunt polski wzory radzieckie. W drugiej połowie 1948 r., po gwałtownej walce frakcyjnej w PPR, stanowiącej odprysk nasilającej się stalinizacji bloku wschodniego, przyspieszono przemiany ustrojowe, m.in. przeprowadzając reformę bankowości, a przede wszystkim przystępując do kolektywizacji rolnictwa.

Na podstawie dekretów z 25 października 1948 r. formalnie usankcjonowano trzy typy banków: państwowe, spółdzielcze oraz w formie spółek akcyjnych. Jednak szczególną rolę powierzono bankom państwowym: Narodowemu Bankowi Polskiemu, Bankowi Inwestycyjnemu, Bankowi Rolnemu i Powszechnej Kasie Oszczędności. Uległy likwidacji liczne prywatne domy bankowe, kantory wymiany walut, instytucje kredytu długoterminowego, a także Bank Gospodarstwa Spółdzielczego i setki spółdzielni kredytowych. W formie spółek akcyjnych, z dominującym udziałem państwa, pozostawiono Bank Handlowy w Warszawie SA i Bank Polska Kasa Opieki SA. Dopełniona została etatyzacja systemu bankowego jako ważnego elementu gospodarki centralnie kierowanej[26].

Na jesieni 1948 r. zapadły decyzje polityczne o przystąpieniu do odgórnie sterowanej akcji zakładania rolniczych spółdzielni produkcyjnych[27]. Metodami administracyjnymi i ekonomicznymi zmuszano chłopów do tworzenia pseudospółdzielni. Opornych gospodarzy represjonowano, kierując do obozów pracy i więzień, a synów chłopskich do specjalnych jednostek wojskowych. Do końca 1955 r. zawiązano ogółem 9076 spółdzielni rolniczych, obejmujących obszar 1,9 mln ha, co stanowiło jednak zaledwie 9% powierzchni użytków rolnych w kraju[28].

Spółdzielnie produkcyjnie swoim charakterem własnościowym niewiele różniły się od gospodarstw państwowych działających w rolnictwie. W 1949 r. doszło do ich

[25] Cz. Niewadzi, op.cit., s. 133 i 137.
[26] L.M. Kostowski, J. Szczepaniec, *Banki w Polsce Ludowej,* PWN, Warszawa 1972, s. 195 i n.
[27] D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 1998, s. 40 i n.
[28] Rocznik Statystyczny 1957, GUS, Warszawa 1957, s. 137.

integracji organizacyjnej, ze wspomnianych Państwowych Nieruchomości Ziemskich, Państwowych Zakładów Chowu Koni i Państwowych Zakładów Hodowli Roślin utworzono Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR)[29]. Przed PGR-ami postawiono zadanie stworzenia bazy zaopatrzeniowej w żywność rosnącej, w wyniku industrializacji, ludności miast. W tym celu gospodarstwa państwowe miały szybko zwiększyć swój udział w produkcji towarowej zbóż i mięsa. Akcentowano także ich rolę jako wzorca nowoczesnej gospodarki rolnej, sprzyjającego przeobrażeniom ustrojowym na wsi[30]. Do 1955 r. powstało 6185 gospodarstw państwowych obejmujących obszar 3,1 mln ha, a udział PGR-ów w całości użytków rolnych przekraczał 12%[31].

PGR-y, mimo opieki ze strony władz partyjnych i państwowych, notowały słabe wyniki gospodarcze. Osiągane przez nie plony były niższe od uzyskiwanych w gospodarce chłopskiej, rozpiętość na niekorzyść gospodarstw państwowych wynosiła w przypadku czterech zbóż – 2%, ziemniaków – 21%, a buraków cukrowych – 25%[32]. Jedynie w produkcji zbożowej wydajność dużych, zmechanizowanych gospodarstw państwowych zbliżyła się do wydajności gospodarstw indywidualnych. Niska była także obsada oraz produktywność zwierząt gospodarskich. Powyższe wskaźniki świadczyły o ekstensywnym kierunku rozwoju gospodarstw państwowych.

1.5. Struktura własnościowa gospodarki w połowie lat 50.

Generalnie, po 1948 r. nastąpiła dalsza etatyzacja gospodarki, szczególnie w dziedzinie rolnictwa, handlu i drobnej wytwórczości. W powiązaniu z przekształceniami, które miały miejsce wcześniej, oznaczały one całkowitą przebudowę struktury własnościowej gospodarki. W 1955 r. blisko 97% zatrudnionych pracowało w sektorze uspołecznionym[33]. Narastający zakres etatyzacji dobitnie ilustrują zmiany w tworzeniu dochodu narodowego. W latach 1947–1955 udział sektora zetatyzowanego podniósł się z 35% do 75% (tabela 2).

Do 1955 r. własność państwowa w pełni zdominowała handel zagraniczny i transport, jej udział w produkcji przemysłowej sięgnął 99%, zaś w obrotach handlu wewnętrznego 97%. Zetatyzowano bankowość i ubezpieczenia oraz poddano kontroli państwowej spółdzielczość, jednocześnie ograniczając jej obszar działania. Tylko w rolnictwie, z udziałem w produkcji w wysokości 19%, sektor zetatyzowany nie

---

29 Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 12 lutego 1949 r. w sprawie utworzenia przedsiębiorstw „Państwowe Gospodarstwa Rolne", AAN, KERM, t. 10, k. 149.
30 W. Krasicki, *Kierunki rozwoju rolnictwa,* „Gospodarka Planowa" 1953, nr 12, s. 11.
31 Statystyka Rolnictwa 1946–1957, GUS, Warszawa 1961, s. 175 i n.
32 Obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego 1957, op.cit., s. 126.
33 Rocznik Statystyczny Pracy 1945–1968, GUS, Warszawa 1970, s. XXIV.

odgrywał większej roli ekonomicznej[34]. Analiza procesu upaństwowienia gospodarki polskiej po II wojnie światowej dowodzi jego politycznie wymuszonego charakteru. W konsekwencji, w pierwszej połowie lat 50. nastąpiła bezwzględna dominacja własności państwowej i quasi-państwowej, jaką po 1947 r. stała się spółdzielczość. Etatyzacja w powiązaniu z centralizacją planowania i zarządzania oznaczała powstanie, odmiennego od rynkowego, systemu ekonomicznego, który w latach 50. nazywano gospodarką okresu przejściowego, później socjalistyczną, a za Leszkiem Balcerowiczem można określić ją mianem systemu z dominacją scentralizowanej własności państwowej[35].

Tabela 2. Struktura własnościowa dochodu narodowego w latach 1947–1955 (ceny bieżące)

Sektory	1947	1949	1954	1955
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Zetatyzowany	**35,4**	**58,8**	**73,2**	**74,9**
w tym:				
państwowy	31,3	52,6	63,2	64,8
spółdzielczy	4,3	6,2	10,0	10,1
Prywatny	64,6	41,2	26,8	25,1

Źródło: L. Zienkowski, *Jak oblicza się dochód narodowy,* PWE, Warszawa 1966, s. 210; Rocznik Statystyczny 1956, GUS, Warszawa 1956, s. 294.

2. Ograniczone fluktuacje struktury własnościowej gospodarki w latach 1956–1989

2.1. Rolnictwo

Wydarzenia polityczne jesienią 1956 r., zwane Polskim Październikiem, wywarły ograniczony wpływ na stworzoną strukturę własnościową, ale tylko w obszarze rolnictwa, drobnej wytwórczości i rzemiosła oraz handlu wewnętrznego. Władze zmuszone zostały do zaakceptowania żywiołowego ruchu rozwiązywania znienawidzonych na wsi spółdzielni produkcyjnych. W rezultacie w końcu 1956 r. liczba spółdzielni nie przekraczała 16% stanu notowanego w grudniu roku poprzedniego[36]. Program zmian w rolnictwie, mający za zadanie powstrzymanie działań żywiołowych,

---

[34] Rocznik Statystyczny 1956, GUS, Warszawa 1956, s. 85 i 142.

[35] L. Balcerowicz, *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1989, s. 116.

[36] S. Jarecka-Kimlowska, *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970,* IPPM–L KC PZPR,Warszawa 1978, s. 93–94.

przygotowany został w styczniu 1957 r. przez władze Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) i Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL). Zapowiadał on swobodny rozwój gospodarstw indywidualnych, oparty o różnorodne formy wzajemnej pomocy. Jednak wielkość gospodarstw rodzinnych nie mogła przekraczać norm zawartych w dekretach o reformie rolnej. Nie rezygnowano także z uspołecznienia rolnictwa, ale wybrano drogę organizowania różnorodnych form wspólnego gospodarowania, szczególnie preferując, wcześniej zlikwidowane, kółka rolnicze.

Pod wpływem Polskiego Października udział gospodarstw uspołecznionych w ogólnej powierzchni użytków rolnych obniżył się z 23% w 1955 r. do 14% w 1958 r.[37] Był to jeden z najbardziej spektakularnych i długotrwałych skutków zwrotu w polityce agrarnej w drugiej połowie lat 50. Renesans gospodarki chłopskiej, zwłaszcza większych gospodarstw, część kierownictwa PZPR, a także partii komunistycznych Europy Wschodniej oceniała jako nieuzasadnione dopuszczenie do kapitalistycznego rozwoju rolnictwa. Pod narastającą od początku lat 60. presją w polityce agrarnej ponownie pojawiło się poparcie dla spółdzielczości produkcyjnej, pod hasłem „pośredniej socjalizacji" rolnictwa. Do 1980 r. zamierzano zrealizować plan pełnej kolektywizacji, a jednocześnie podnieść poziom ekonomiczny gospodarstw państwowych[38].

Innym kierunkiem polityki rolnej w latach 60. były próby zahamowania procesu rozdrabniania gospodarstw chłopskich. Uznano, że mało skutecznie działają akty prawne z 1957 r. i postanowiono wprowadzić ustawowy zakaz dzielenia średnio- i małorolnych działek. Ograniczeniom w sprzedaży gospodarstw miały towarzyszyć obostrzenia w sferze dziedziczenia gruntów. Podjęto zagadnienie komasacji gruntów i przejmowania przez państwo gospodarstw chłopskich pozbawionych młodej siły roboczej oraz podupadłych. Kierownictwo PZPR uważało, że ich grunty powinny trafić do PGR-ów, gdyż mimo dowodów, że większość gospodarstw państwowych uzyskuje produkcję, w przeliczeniu na hektar, niższą od średniej w całym rolnictwie, decydowało się na ich dalsze wspieranie. Komuniści nie ukrywali, że chodzi im o powiększenie roli sektora państwowego w rolnictwie ze względu na pryncypia ustrojowe[39].

Zgodnie z decyzjami politycznymi Sejm przyjął ustawy o scalaniu i wymianie gruntów, o przymusowym wykupie nieruchomości wchodzących w skład gospodarstw rolnych i o rentach dla rolników przekazujących nieruchomości rolne na własność

---

[37] Rocznik Statystyczny 1959, GUS, Warszawa 1960, s. 171.

[38] W. Bieńkowski, *Socjologia klęski* (*Dramat gomułkowskiego czternastolecia*), Instytut Literacki, Paryż 1971, s. 41.

[39] J. Kaliński, *Przemiany strukturalne w gospodarce polskiej w latach 1944–1970,* Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1993, s. 116.

państwa[40]. Pakiet ustaw oznaczał rozpoczęcie akcji legalnego zagarniania ziemi chłopskiej na rzecz gospodarstw państwowych.

W dekadzie gierkowskiej próbowano łączyć rozwój produkcji w większych gospodarstwach chłopskich z dalszą przebudową ustrojową, zwiększającą rolę sektora państwowego i spółdzielczego. Zmianom własnościowym, zgodnym z pryncypiami ustrojowymi, służyć miało ograniczenie sprzedaży rolnikom indywidualnym gruntów PFZ i przejmowanie przez państwo słabych i podupadłych gospodarstw rodzinnych[41]. Znowelizowano przepisy regulujące stosunki własnościowe w rolnictwie indywidualnym, ułatwiając powiększenie gospodarstwa, ale wiążąc prawo do posiadania gruntów z odpowiednimi kwalifikacjami oraz dotychczasową pracą na roli. Rozszerzono możliwości uzyskania dożywotniej renty z tytułu przekazanej państwu ziemi[42].

W rezultacie nastąpił przyspieszony proces przekazywania państwu ziemi przez chłopów pozbawionych następców lub za rentę. Grunty chłopskie systematycznie powiększały obszar gospodarstw państwowych i kółek rolniczych, jednocześnie nasilił się proces tworzenia spółdzielni produkcyjnych, którym państwo zaoferowało dotacje oraz łatwo umarzane kredyty na zakup ziemi oraz jej zagospodarowanie. W konsekwencji w latach 1971–1975 udział powierzchni użytków rolnych gospodarstw zetatyzowanych w ich ogólnej wielkości zwiększył się z 25% do blisko 30%[43]. Uszczuplenie własności prywatnej władze zapisały na konto swoich sukcesów w uspołecznianiu, czytaj etatyzacji, rolnictwa.

Polityka agrarna w latach 1976–1980 kontynuowała tendencje obserwowane w pierwszej połowie lat 70. Kierownictwo PZPR dążyło do stworzenia jeszcze dogodniejszych warunków do rozwoju gospodarstw państwowych i spółdzielczych. Systematycznie przejmowały one zasoby PFZ, których przyrost pochodził głównie z przekazywania gruntów prywatnych za rentę lub spłaty pieniężne. Ważną rolę w tym procesie odegrała ustawa z 1977 r. o powszechnym systemie ubezpieczeń emerytalnych dla rolników indywidualnych[44]. W rezultacie w latach 1976–1980 gospodarstwa państwowe zwiększyły obszar użytków rolnych z 3,3 mln ha do 3,7 ha, czyli o 12%, a spółdzielnie produkcyjne, których liczba uległa podwojeniu, aż o 33% (z 0,3 do

---

40 Ustawa z dnia 24 stycznia 1968 r. o scalaniu i wymianie gruntów, DzU nr 3, poz. 13; Ustawa z dnia 24 stycznia 1968 r. o przymusowym wykupie nieruchomości wchodzących w skład gospodarstw rolnych, DzU nr 3, poz. 14; Ustawa z dnia 24 stycznia 1968 r. o rentach i innych świadczeniach dla rolników przekazujących nieruchomości rolne na własność Państwa, DzU nr 3, poz. 15.

41 T.P. Tkaczyk, op.cit., s. 12.

42 E. Gorzelak, *Polityka agrarna PRL*, PWN, Warszawa 1980, s. 93 i n.

43 Rocznik Statystyczny 1981, GUS, Warszawa 1982, s. 299.

44 Ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, DzU nr 32, poz. 140.

0,8 mln ha). Udział sektora uspołecznionego w użytkowaniu gruntów wzrósł z 29% w 1975 r. do 32% w 1980 r.[45]

Pod wpływem polityki własnościowej PZPR systematycznie zwiększał się udział rolnictwa uspołecznionego w wytwórczości, gdy w 1970 r. wynosił on 14%, w 1975 r. – 19%, to w 1980 r. – 23%[46]. Jednak porównanie wskaźników udziału gospodarstw zetatyzowanych w użytkowaniu gruntów i wytwórczości dowodziło tezy, że zwiększanie areału sektora uspołecznionego nie prowadziło do wzrostu intensywności gospodarowania w rolnictwie. Lepsze wyniki, mimo trudności zaopatrzeniowych i w sferze zbytu, uzyskiwało rolnictwo chłopskie

Początek lat 80. przyniósł szereg deklaracji władz dotyczących „nowych, trwałych zasad polityki agrarnej", w tym poparcia dla gospodarstw rodzinnych. Wkrótce, nie bez presji społecznej, wyrażanej przez rolniczą „Solidarność", przyniosły one korzystne dla wsi regulacje prawne. Uchylono restrykcyjną ustawę z lat 70. o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych oraz dokonano zmian w Kodeksie cywilnym[47]. Podjęto liberalizację polityki gruntowej, znosząc limity obszarowe oraz utrudnienia w dziedziczeniu ziemi. Posunięcia w sferze prawnej zaowocowały zwiększonym przejmowaniem gruntów PFZ przez chłopów[48]. Znaczna część gruntów, które w latach 70. zostały przejęte przez gospodarstwa uspołecznione, „powróciła" do chłopstwa. W konsekwencji, w dekadzie lat 80. zmniejszył się udział gospodarstw uspołecznionych w całkowitej powierzchni użytków rolnych z 31% do 28%[49].

2.2. Przemysł i rzemiosło

Ograniczona liberalizacja stosunków politycznych i gospodarczych, pod wpływem Polskiego Października, zaowocowała ożywieniem w prywatnym sektorze pozarolniczym. Liczba zakładów przemysłowych podwoiła się, a rzemieślniczych wzrosła o przeszło 40%[50]. Nastąpiło to w wyniku inicjatyw założycielskich, gdyż państwo nie dopuszczało do reprywatyzacji przedsiębiorstw. Świadczyła o tym ustawa z dnia 25 lutego 1958 r. o uregulowaniu stanu prawnego mienia pozostającego pod zarządem państwowym. Uniemożliwiała ona zwrot przedsiębiorstw poza wąskim marginesem

---

45 Rocznik Statystyczny 1981, op.cit., s. 299 i 302; J. Czyszkowska-Dąbrowska, *Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne w warunkach kryzysu*, „Zagadnienie Ekonomiki Rolnej" 1986, nr 1, s. 79.

46 *Polska w latach 1970–1980*, GUS, Warszawa 1981, s. 74–76.

47 DzU 1982 nr 11, poz. 80 i 81.

48 T.P. Tkaczyk, op.cit., s. 107.

49 Rocznik Statystyczny 1984, GUS, Warszawa 1985, s. 275; Rocznik Statystyczny 1990, GUS, Warszawa 1990, s. 328, obliczenia własne.

50 Rocznik Statystyczny 1959, op.cit., s. 138 i 141.

zakładów nieczynnych lub drobnych, których „[…] dalsze prowadzenie przez jednostki gospodarki uspołecznionej jest gospodarczo niecelowe”[51].

Jednak już od połowy 1957 r. malała dynamika przyrostu liczby warsztatów rzemieślniczych. Trend ten pogłębiła ustawa z dnia 1 lipca 1958 r. o zezwoleniach na wykonywanie przemysłu, rzemiosła, handlu i niektórych usług przez jednostki gospodarki nieuspołecznionej[52]. Ponownie wprowadziła ona obowiązek uzyskiwania zezwoleń na działalność gospodarczą prowadzoną przez osoby fizyczne i przedsiębiorstwa prywatne. Jednocześnie narastała niechęć władz wobec własności prywatnej, wyrażająca się w restrykcyjnej polityce zaopatrzeniowej, podatkowej i lokalowej. Nie doszło także do przekształcenia struktury produkcji rzemiosła i drobnej wytwórczości pod kątem lepszego zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa. Rosła natomiast, motywowana przez władze, wartość dostaw kooperacyjnych na rzecz gospodarki publicznej[53]. W konsekwencji dopiero pod koniec lat 60. na skutek nasilających się trudności gospodarczych zezwolono na szybszy rozwój prywatnego przemysłu i rzemiosła. Jednak udział przemysłu prywatnego w produkcji globalnej zmniejszył się z 0,6% w 1960 r. do 0,3% w 1970 r. W rzemiośle, przy jego stabilizacji organizacyjnej, tylko w grupie rzemiosł budowlanych odnotowano wyraźny wzrost zakładów i zatrudnienia[54].

Istotny przyrost prywatnych zakładów rzemieślniczych (o 28%) i zatrudnienia (o 48%) nastąpił w dekadzie gierkowskiej. Dotyczyło to także prywatnego przemysłu, którego udział w produkcji globalnej w 1980 r. sięgnął 2%[55]. Warto jednak zauważyć, że nastąpiło to dopiero po 1975 r., gdy pod wpływem pogarszającej się sytuacji ekonomicznej, licząc na wzrost produkcji konsumpcyjnej, władze zdecydowały się na liberalizację polityki wobec nierolniczego sektora prywatnego[56].

Tendencja ta uległa umocnieniu w ostatniej dekadzie rządów komunistycznych, w warunkach silnej dekoniunktury, prób reformowania gospodarki i narastających układów korupcyjnych[57]. Motywację do szerszego rozwinięcia prywatnej produkcji

---

[51] DzU nr 11, poz. 37.

[52] DzU nr 45, poz. 224.

[53] M. Bałtowski, *Gospodarka socjalistyczna w Polsce,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 211; *Sytuacja gospodarcza kraju w roku 1958,* PWG, Warszawa 1959, s. 38; Zarządzenie nr 27 Prezesa Rady Ministrów z 20.03.1969 r. w sprawie powiązań kooperacyjnych przedsiębiorstw gospodarki uspołecznionej z jednostkami gospodarki nieuspołecznionej, MP nr 14, poz. 109.

[54] Rocznik Statystyczny 1971, GUS, Warszawa 1971, s. 174 i 465.

[55] Rocznik Statystyczny 1983, GUS, Warszawa 1983, s. 365 i 187.

[56] E. Konopska-Struś, *Ekonomiczne i prawne warunki funkcjonowania rzemiosła w Polsce* (*1945–1989*), w: *Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków,* red. E. Kościk, T. Głowiński, Wydawnictwo Gajt, Wrocław 2009, s. 379.

[57] D.T. Grala, *Reformy gospodarcze w PRL* (*1982–1989*). *Próba uratowania socjalizmu,* Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2005, s. 260 i n.

przemysłowej i rzemieślniczej stworzyła uchwała rządu z połowy 1981 r., która dała drobnej wytwórczości swobodę w dziedzinie zaopatrzenia, inwestowania i zatrudnienia oraz kształtowania cen i płac[58]. Uchwała początkowo nie wpłynęła w sposób znaczący na wzrost liczby nowych firm oraz ich zatrudnienie. Dopiero w końcu dekady nastąpiło istotne zwiększenie potencjału produkcyjnego sektora prywatnego. Jednak już od 1982 r. szybko rosła liczba firm z udziałem kapitału zagranicznego, początkowo tzw. firm polonijnych, a w II połowie dekady lat 80. – *joint ventures*. Do 1989 r. w przemyśle powstało 615 podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego, zatrudniających 91 tys. osób[59].

W latach 1985–1989 liczba prywatnych zakładów przemysłowych wzrosła z 208 tys. do 291 tys. (o 40%), zaś zatrudnionych o 61%.W całej dekadzie produkcja przemysłu prywatnego (w cenach stałych) wzrosła ponad trzykrotnie, podczas gdy uspołecznionego tylko o 10%. W rezultacie udział sektora prywatnego w ogólnej produkcji przemysłu podniósł się do 4,8%[60]. W rzemiośle między 1980 a 1985 r. liczba zakładów prywatnych wzrosła o 44%, a zatrudnienie o 53%[61]. Nowe zakłady powstały głównie w wyniku działalności założycielskiej, gdyż władze powstrzymywały próby tworzenia podmiotów prywatnych na bazie majątku bankrutujących firm państwowych. W tej dziedzinie ustawa o przedsiębiorstwach państwowych z 1981 r., legalizująca likwidację lub upadłość podmiotów gospodarczych, okazała się nieskuteczna[62].

Władze, powiększając margines działalności sektora prywatnego w przemyśle i rzemiośle, nie rezygnowały z utrzymania dominującej pozycji państwowych kolosów przemysłowych. Nawet w ostatnich miesiącach rządzenia traktowały przekształcenia przedsiębiorstw państwowych w spółki i ich prywatyzację jako eksperymenty gospodarcze[63]. Skorzystały z nich osoby związane z administracją poddanych restrukturyzacji przedsiębiorstw, tworząc tzw. spółki nomenklaturowe[64].

O pryncypiach władz komunistycznych mówił jednoznacznie w Sejmie w grudniu 1988 r. wicepremier Ireneusz Sekuła: „Nie decyduje bowiem i nie będzie decydował o poziomie polskiej gospodarki sektor prywatny. Chcemy oczywiście stworzyć

---

[58] Uchwała nr 112 Rady Ministrów z 8 czerwca 1981 r. w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości, MP nr 15, poz. 120.

[59] Rocznik Statystyczny 1991, GUS, Warszawa 1991, s. XVI.

[60] Rocznik Statystyczny 1990, op.cit., s. 260 i 290.

[61] Rocznik Statystyczny 1986, GUS, Warszawa 1986, s. 406.

[62] B. Haus, J. Lichtarski, *Przedsiębiorstwo w systemie zmian strukturalnych w gospodarce,* „Prace Naukowe AE we Wrocławiu" 1991, nr 584, s. 21.

[63] Ustawa z dnia 24 lutego 1989 r. o niektórych warunkach konsolidacji gospodarki narodowej oraz o zmianie niektórych ustaw, DzU nr 10, poz. 57.

[64] K. Stupnicki, *Zmiany własnościowe w Polsce. Prywatyzacja dużych przedsiębiorstw państwowych,* w: *Gospodarka światowa i gospodarka Polska w 1989 roku,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1990, s. 141–142.

mu szansę wzmożonej konkurencji, lepszego, bardziej elastycznego zaspokajania zróżnicowanych i rozproszonych potrzeb. Sektor prywatny powinien dominować w tych dziedzinach, gdzie własność państwowa nie ma większych szans na sukces, na przykład w niektórych usługach”[65].

Analogiczne stanowisko przyjął Komitet Centralny PZPR w trakcie przygotowań do rozmów Okrągłego Stołu. W specjalnie przygotowanym dokumencie-instrukcji napisano: „Nieprzekraczalną granicą jest utrzymanie decydującej przewagi społecznej własności środków produkcji w różnych formach (państwowa, komunalna, spółdzielcza, zespołowa), warunkującej podstawowe socjalistyczne wartości ustrojowe […]”[66].

O intencjach władz świadczył fundamentalny fakt utrzymania do czasu powstania rządu Tadeusza Mazowieckiego obowiązującego zapisu konstytucyjnego, który w art. 11, pkt 1 jednoznacznie stwierdzał, że „Podstawę ustroju społeczno-gospodarczego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanowi socjalistyczny system gospodarczy, oparty na uspołecznionych środkach produkcji i socjalistycznych stosunkach produkcji”[67].

2.3. Handel wewnętrzny

Krótki okres reformowania gospodarki pod wpływem Polskiego Października przyniósł tzw. małą reformę handlu wewnętrznego. Punktem wyjścia zmian była krytyka pospiesznego uspołecznienia handlu po 1947 r., które przyczyniło się do pogorszenia funkcjonowania obrotu towarowego. Rada Ekonomiczna przy Radzie Ministrów zaproponowała rozwój drobnego handlu prywatnego, uzupełniającego sieć uspołecznioną. Uważała, że kupiectwo, kontrolowane przez władze, może odegrać pozytywną rolę w zaopatrzeniu ludności i pobudzić do lepszej pracy organizacje uspołecznione[68].

Władze, akceptując to rozumowanie, stworzyły warunki do ograniczonego rozwoju handlu prywatnego. Zmodyfikowały system koncesjonowania, zmniejszyły nacisk fiskalny oraz ograniczenia w branżach i asortymentach towarów sprzedawanych przez kupiectwo. Nie zrezygnowały jednak z preferowania przedsiębiorstw uspołecznionych. Zliberalizowanie polityki wobec kupiectwa zaowocowało szybkim

---

[65] I. Sekuła, *Zamierzenia rządu w realizacji Planu Konsolidacji Gospodarki Narodowej i budżetu państwa na rok 1989,* „Finanse” 1989, nr 1, s. 4.

[66] *Memoriał „Stanowisko w kwestii reform politycznych, gospodarczych oraz ruchu związkowego – próba syntezy” przygotowany przez Zespół Międzywydziałowy KC PZPR* (*10 października 1988 r.*), w: *Polska 1986–1989*: *koniec systemu,* Materiały międzynarodowej konferencji, t. 3: *Dokumenty*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002, s. 15.

[67] W. Sokolewicz, *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 r.*, PWN, Warszawa 1978, s. 243.

[68] F. Kopeć, *Rola handlu prywatnego,* „Handel Wewnętrzny” 1957, nr 6, s. 54.

rozwojem sieci handlu prywatnego. Między 1955 a 1957 r. liczba placówek detalicznych wzrosła o 79%, a zakładów gastronomicznych blisko pięciokrotnie. Sprzedaż detaliczna dokonywana przez kupiectwo podniosła się o 143%[69].

Dobra aura dla handlu prywatnego trwała krótko, gdyż już na wiosnę 1957 r. władze wystąpiły z antykupiecką ofensywą propagandową i działaniami administracyjnymi, ograniczającymi jego rozwój pod pozorem walki ze spekulacją. Kupiectwo, podobnie jak w 1947 r., oskarżone zostało o windowanie cen i nielegalne transakcje z sektorem uspołecznionym. Przeciwko prywatnemu kupiectwu skierowana była wspomniana ustawa z 1 lipca 1958 r.

Nasilona walka z sektorem prywatnym, którą można nazwać „bitwą o handel nr 2", dała efekty już na przełomie lat 1957 i 1958 w postaci znacznego ograniczenia zakresu jego działalności. Ponownie zaczęła spadać liczba placówek, szczególnie gastronomicznych i sklepów z towarami przemysłowymi. Początek lat 60. przyniósł dalsze zaostrzenie polityki wobec firm prywatnych. Władze partyjne postanowiły wstrzymać udzielanie koncesji w handlu tkaninami i ograniczyć ich liczbę w branżach: odzieżowej, dziewiarskiej i obuwniczej. Udział kupiectwa prywatnego w sprzedaży detalicznej obniżył się z 4,7% w 1957 r. do 1,3% w 1965 r.[70] Na początku dekady gierkowskiej osiągnął najniższy wskaźnik w jego dziejach – 0,9% (lata 1973–1975)[71].

Tymczasem w handlu zetatyzowanym podjęto silną koncentrację organizacyjną. W spółdzielczości spożywców powstały spółdzielnie-molochy, w tym o zasięgu wojewódzkim. Natomiast w handlu państwowym nastąpiła powszechna integracja funkcji hurtu i detalu oraz specjalizacja branżowa przedsiębiorstw, których obszar działania objął teren województwa[72]. Koncentracja służyła wzmocnieniu centralnego kierowania sferą zaopatrzenia.

Komplikująca się w połowie lat 70. sytuacja gospodarcza nie przeszkodziła władzom w podjęciu kolejnej reorganizacji handlu. Dokonano podziału rynku miejskiego, z punktu widzenia oferowanego asortymentu towarowego, między spółdzielczość spożywców i handel państwowy. Przemiany organizacyjne w 1976 r. wywołały proces wymiany placówek handlowych. W rezultacie zwiększyła się liczba placówek handlowych należących do organizacji spółdzielczych, kosztem przedsiębiorstw państwowych, których rola w handlu detalicznym wyraźnie spadła, na rzecz spółdzielni,

---

[69] Rocznik Statystyczny 1959, op.cit., s. 237 i 241.
[70] Rocznik Statystyczny Handlu Wewnętrznego 1947–1967, op.cit., s. 94.
[71] Rocznik Statystyczny 1976, GUS, Warszawa 1976, s. 360.
[72] J. Kaliński, *Handel wewnętrzny w Polsce. Zarys dziejów od 1918 roku*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1989, s. 89 i n.

a także sektora prywatnego. W rezultacie udział w sprzedaży prywatnego handlu detalicznego wzrósł w 1980 r. do 1,4%[73].

Ożywienie w handlu kupieckim, w stosunku do pierwszej połowy lat 70., było wynikiem pewnej liberalizacji polityki państwa, które w przedsiębiorczości prywatnej widziało możliwość łagodzenia napięć rynkowych. Jednak ograniczone przeobrażenia własnościowe nie podważyły monopolu sektora uspołecznionego w obrocie towarowym. W 1980 r. organizacje państwowe i spółdzielcze realizowały ponad 98% obrotów handlu detalicznego i posiadały blisko 90% punktów sprzedaży. Własność prywatna stanowiła drobny margines obrotu towarowego, uzupełniający wielkie organizacje uspołecznione. Pewne jego rozszerzenie, pod wpływem wymuszonej przez sytuację rynkową liberalizacji polityki, nastąpiło w latach 80. Wprawdzie udział handlu uspołecznionego w ogólnych obrotach handlu zmniejszył się z 98% w 1981 r. do 95% w 1989 r., ale nie zmieniało to jego monopolistycznej pozycji w gospodarce[74].

3. Próba oceny

Niewątpliwie najgłębsze zmiany własnościowe miały miejsce w pierwszym dziesięcioleciu władzy komunistycznej, jednak szczyt etatyzacji polskiej gospodarki przypadł na połowę lat 70. Sprzyjała mu gigantomania inwestycyjna oraz koncentracja organizacyjna produkcji i handlu, przy dalszym ograniczaniu drobnej wytwórczości. Dopiero pod wpływem zwolnienia dynamiki wzrostu po 1975 r. i obserwowanego od 1979 r. załamania ekonomicznego nastąpiło zahamowanie tej trwającej od przeszło trzydziestu lat tendencji. Powodem była większa odporność sektora prywatnego na narastające trudności ekonomiczne oraz przyzwolenie władz na jego ograniczony rozwój, w warunkach dotkliwych braków na rynku artykułów konsumpcyjnych.

W konsekwencji w końcu lat 80. nastąpiła korekta struktury własnościowej tworzenia dochodu narodowego, polegająca na pewnym zmniejszeniu roli sektora zetatyzowanego (tabela 3).

Tendencję tę potwierdza analiza zatrudnienia, które w całej gospodarce między 1981 a 1989 r. spadło o 290 tys. osób. Dotyczyło to jednak wyłącznie sektora zetatyzowanego, gdyż w sektorze prywatnym odnotowano wzrost o 375 tys. osób.

---

73 Rocznik Statystyczny 1983, op.cit., s. 348.

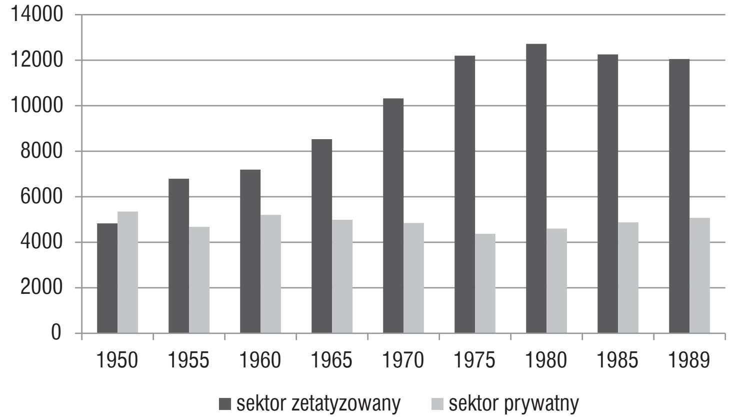
74 Rocznik Statystyczny 1985, GUS, Warszawa 1985, s. 374; Rocznik Statystyczny 1991, GUS, Warszawa 1991, s. 393 i 394, obliczenia własne.

Tabela 3. Struktura własnościowa tworzenia dochodu narodowego w latach 1949, 1960, 1970, 1975, 1980 i 1989 (w %, ceny bieżące)

Wyszczególnienie	1949	1960	1970	1975	1980	1989
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sektor zetatyzowany	**58,8**	**72,7**	**79,2**	**86,1**	**82,5**	**80,8**
Sektor prywatny	41,2	27,8	20,8	13, 9	17,5	19,2

Źródło: Rocznik Statystyczny 1961, GUS, Warszawa 1962, s. 59; Rocznik Statystyczny 1976, GUS, Warszawa 1976, s. 70; Rocznik Statystyczny 1984, GUS, Warszawa 1985, s. 75; Rocznik Statystyczny 1990, GUS, Warszawa 1990, s. 118.

Rysunek 1. Pracujący według sektorów własnościowych w latach 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1975, 1980, 1985 i 1989 (w tys.)

Źródło: Rocznik Statystyczny 1990, GUS, Warszawa 1990, s. XXXII–XXXIII.

Rozległa etatyzacja powojennej gospodarki polskiej wyrażała przede wszystkim omnipotencję komunistycznego państwa, dążącego do kontroli jak najszerszego obszaru życia społecznego. Upaństwowienie stało się źródłem nieefektywnego wykorzystania kapitału ludzkiego i potencjału ekonomicznego kraju oraz sprzyjało tendencjom do nadmiernej koncentracji produkcji i handlu.

W przemyśle państwowym koncentracja organizacyjna przedsiębiorstw wystąpiła już w latach 50., a z pełną siłą ujawniła się po 1960 r. Odsetek pracujących w przedsiębiorstwach zatrudniających ponad 5 tys. osób wzrósł z 17% w 1960 r. do 27% w 1977 r.[75] W dekadzie gierkowskiej pogłębianiu koncentracji sprzyjało tworzenie Wielkich Organizacji Gospodarczych (socjalistycznych koncernów), obejmujących

[75] L. Krzyżanowski, *Struktura własnościowa i organizacyjna przemysłu w Polsce w latach 1945–1992,* „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa" 1992, nr 12, s. 18–19 i 1993, nr 3, s. 8–9.

dotychczas samodzielne przedsiębiorstwa i zakłady. Ich zwolennicy często przytaczali argument konieczności podnoszenia zdolności absorpcyjnych nowoczesnych technologii. Jednak z powstaniem WOG-ów związana była likwidacja znacznej części państwowego przemysłu terenowego, mającego poważny udział w zaopatrzeniu rynku w towary konsumpcyjne. W konsekwencji pogłębiała się nierównowaga rynkowa i narastało niezadowolenie konsumentów[76].

Odwrócenie tendencji do nadmiernej koncentracji nastąpiło dopiero pod wpływem kryzysu przemysłowego, zapoczątkowanego na przełomie lat 70. i 80. Do 1990 r. udział największych przedsiębiorstw obniżył się do 23% ich ogółu, pozostając jednak na bardzo wysokim poziomie. Podstawowymi przyczynami niewątpliwej anomalii były: zniszczenie drobnej wytwórczości, monopolizacja produkcji i gigantomania inwestycyjna. Odbiegająca od trendów światowych struktura wielkościowa przedsiębiorstw uniemożliwiała niezbędną elastyczność produkcji, reagującej na potrzeby wewnętrzne i zmieniający się popyt na rynkach międzynarodowych.

Struktura przedsiębiorstw przemysłowych pod względem ich wielkości oddalała Polskę od standardów w państwach kapitalistycznych. Podczas gdy w gospodarce rynkowej olbrzymią rolę odgrywały małe i średnie firmy, u kresu Polski Ludowej dominowały przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej tysiąca pracowników. W grupie przedsiębiorstw małych i średnich, zatrudniających do 500 pracowników, znajdowało się 19% firm, podczas gdy np. w RFN 60%. O skali monopolizacji świadczył fakt, że w Polsce 28 przedsiębiorstw miało udział w wytwórczości sięgający od 60% do 100% produkcji krajowej[77].

Etatyzacja negatywnie ukształtowała przedsiębiorstwa, które w gospodarce rynkowej są źródłem racjonalności. W większości stały się one celem bezpośredniego nadzoru partii komunistycznej. Według Macieja Tymińskiego „[…] gospodarka została zdominowana przez politykę, a racjonalność ekonomiczna przez ideologicznie motywowany nakaz. Przedsiębiorstwa stały się w tej sytuacji nie tylko organizacją gospodarczą, ale również miejscem działań politycznych […]"[78]. Badacz twierdził także, że „[…] zgodnie z ideologicznymi założeniami przedsiębiorstwa miały uczestniczyć w społecznej przebudowie – tworzeniu «nowego człowieka», budowania lojalności

[76] J. Kaleta, *Droga do rynku,* Spółdzielnia Wydawnictwa Ludowe, Warszawa 1990, s. 103; S. Kurowski, *Doktrynalne uwarunkowania obecnego kryzysu gospodarczego PRL,* Biblioteka Literacka i Historyczna, Warszawa 1980, s. 11.

[77] *Zmiany w poziomie koncentracji produkcji przemysłowej w latach 1989–1991*, GUS, Warszawa 1992, s. 16; K. Kottenhoff, *Niektóre aspekty porównawczej analizy koncentracji organizacyjnej w przemysłach PRL i RFN w latach 1960–1983,* w: *Przemiany strukturalne w gospodarce,* Wydawnictwo AE, Wrocław 1988, s. 51–58.

[78] M. Tymiński, *PZPR i przedsiębiorstwo. Nadzór partyjny nad zakładami przemysłowymi 1956–1970,* Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2001, s. 221.

wobec partii wśród robotników oraz eliminowania osób, w których rozpoznano wrogów nowego systemu"[79]. Zdaniem Tomasza Żukowskiego centralne kierowanie gospodarką przekształciło przedsiębiorstwa w fabryki-urzędy i doprowadziło z czasem do ukształtowania ładu „administracyjno-swojskiego". Relacje między władzami nadrzędnymi a przedsiębiorstwami przybrały postać wzajemnych świadczeń. Nastąpiło „oswajanie administrowania" polegające na przekształcaniu systemu nakazów w przetargi[80]. W tych warunkach próby racjonalizacji działania przedsiębiorstw przez wprowadzenie fachowego zarządu i parametrów ekonomicznych napotykały opór i prowadziły do napięć społecznych.

Państwowe przedsiębiorstwa, a właściwie cała gospodarka, były siedliskim poważnych patologii. Tymiński po szerokiej analizie wynaturzeń, do jakich dochodziło w fabrykach, wskazywał na ukształtowanie się „kultury krętactwa". Jego zdaniem struktura gospodarki oparta na dominacji własności państwowej „[…] spowodowała powstanie patologii w gospodarce objawiających się rozpowszechnieniem korupcji, patronatu, malwersacji i złodziejstwa na wszystkich szczeblach hierarchii od ministrów i sekretarzy KC po szeregowych robotników"[81].

Etatyzacja gospodarki wykazała pewne zalety w okresie odbudowy kraju i w pierwszych latach uprzemysłowienia, umożliwiając niezbędną koncentrację nakładów inwestycyjnych i osiąganie preferowanych przez władze makrostruktur. W następnych latach okazała się bezradna wobec komplikujących się problemów niezrównoważonego rynku wewnętrznego, niedostatecznego eksportu oraz nienowoczesności, niskiej jakości i nieefektywności produkcji. Nadmiernie rozbudowane struktury organizacyjne, stanowiące funkcję dominacji własności państwowej, w połączeniu ze scentralizowanym systemem kierowania uniemożliwiały zaspokojenie aspiracji konsumpcyjnych społeczeństwa oraz pełne wykorzystanie jego aktywności na polu ekonomicznym. Stanowiły także główną przesłankę niskiej konkurencyjności polskich towarów na rynkach światowych.

Etatyzacja stanowiła podstawę utrzymującego się przez cały okres PRL prymatu polityki nad gospodarką. Była źródłem zmonopolizowania własności nie tylko przez podmioty gospodarcze, ale także przez struktury partyjno-administracyjne, wyrażające ścisłe powiązania funkcjonalne i personalne administracji partyjnej, państwowej i gospodarczej. Doprowadziła do uczynienia z przynależności partyjnej głównego

---

[79] M. Tymiński, *Partyjni agenci. Analiza instytucjonalna działalności lokalnych instancji PZPR w przemyśle* (*1945–1955*), Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s. 164.

[80] T. Żukowski, *Fabryki – urzędy. Rozważania o ładzie społeczno-gospodarczym w polskich zakładach przemysłowych w latach realnego socjalizmu*, w: *Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej,* red. W. Morawski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 171–172.

[81] M. Tymiński, *Malwersacje w przedsiębiorstwach socjalistycznych w Polsce* (*1950–1970*), „Dzieje Najnowsze" 2002, nr 4, s. 112.

kryterium doboru kadry zarządzającej i oparcia systemu podejmowania decyzji gospodarczych na kryteriach ideologicznych[82].

Etatyzacja była także czynnikiem sprawczym narastającej frustracji społeczeństwa polskiego, które kilkakrotnie dało temu wyraz w postaci wystąpień przeciwko komunistycznej władzy, a ich ośrodkami były zazwyczaj państwowe kolosy przemysłowe.

Literatura

Balcerowicz L., *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1989.

Bałtowski M., *Gospodarka socjalistyczna w Polsce,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Bieńkowski W., *Socjologia klęski* (*Dramat gomułkowskiego czternastolecia*), Instytut Literacki, Paryż 1971.

Bolesta-Kukułka K., *Gra o władzę a gospodarka. Polska 1944–1991,* PWE, Warszawa 1992.

Czyszkowska-Dąbrowska J., *Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne w warunkach kryzysu*, „Zagadnienie Ekonomiki Rolnej" 1986, nr 1.

Gelberg L., Majewski E., *Monopol handlu zagranicznego w świetle konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Państwo i Prawo" 1954, nr 2.

Golachowski E., *Proces uspołecznienia i własność państwowa we współczesnej Polsce,* Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1988.

Gorzelak E., *Polityka agrarna PRL*, PWN, Warszawa 1980.

Gospodarka Polski Ludowej 1944–1955, red. J. Kaliński, Z. Landau, KiW, Warszawa 1986.

Grala D.T., *Reformy gospodarcze w PRL* (*1982–1989*). *Próba uratowania socjalizmu,* Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2005.

Haus B., Lichtarski J., *Przedsiębiorstwo w systemie zmian strukturalnych w gospodarce*, „Prace Naukowe AE we Wrocławiu" 1991, nr 584.

Iwaszkiewicz W., *Przemiany rzemiosła w Polsce Ludowej,* Instytut Przemysłu Drobnego i Rzemiosła, Warszawa 1965.

Jagiełło J., *O polską drogę do socjalizmu. Dyskusja w PPR i PPS w latach 1944–1948*, PWN, Warszawa 1983.

Jarecka-Kimlowska S., *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970*, IPPM–L KC PZPR, Warszawa 1978.

[82] K. Bolesta-Kukułka, *Gra o władzę a gospodarka. Polska 1944–1991*, PWE, Warszawa 1992, s. 145.

Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 1998.

Jeżowski K., *Zarządzanie przemysłem*, PWE, Warszawa 1963.

Kaleta J., *Droga do rynku,* Spółdzielnia Wydawnictwa Ludowe, Warszawa 1990.

Kaliński J., *Bitwa o handel 1947–1948,* KiW, Warszawa 1970.

Kaliński J., *Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944–1946*, „Przegląd Historyczny" 1968, nr 1.

Kaliński J., *Handel wewnętrzny w Polsce. Zarys dziejów od 1918 roku*, Wydawnictw Uczelniane SGPiS, Warszawa 1989.

Kaliński J., *Przemiany strukturalne w gospodarce polskiej w latach 1944–1970*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1993.

Kaliński J., Liberadzki B., *Transport w Polsce 1918–1978. Zarys historii*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1986.

Kloc K., *Historia samorządu robotniczego w PRL 1944–1989*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1992.

Kopeć F., *Rola handlu prywatnego,* „Handel Wewnętrzny" 1957, nr 6.

Kostowski L.M., Szczepaniec J., *Banki w Polsce Ludowej,* PWN, Warszawa 1972.

Krasicki W., *Kierunki rozwoju rolnictwa,* „Gospodarka Planowa" 1953, nr 12.

Krzyżanowski L., *Struktura własnościowa i organizacyjna przemysłu w Polsce w latach 1945–1992,* „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa" 1992, nr 12 i 1993, nr 3.

Kurowski S., *Doktrynalne uwarunkowania obecnego kryzysu gospodarczego PRL,* Biblioteka Literacka i Historyczna, Warszawa 1980.

Lewandowska Z., *Niektóre problemy rozwoju handlu prywatnego*, „Gospodarka Planowa" 1958, nr 1.

Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków, red. E. Kościk, T. Głowiński, Wydawnictwo Gajt, Wrocław 2009.

Niewadzi Cz., *Małe przedsiębiorstwa przemysłowe w gospodarce narodowej. Przemysł drobny i rzemiosło,* PWG, Warszawa 1958.

Przemiany strukturalne w gospodarce, Wydawnictwo AE, Wrocław 1988.

Rozwój i doskonalenie własności socjalistycznej w PRL, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1982.

Sekuła I., *Zamierzenia rządu w realizacji Planu Konsolidacji Gospodarki Narodowej i budżetu państwa na rok 1989*, „Finanse" 1989, nr 1.

Sokolewicz W., *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 r.*, PWN, Warszawa 1978.

Tkaczyk T.P., *Proces uspołecznienia własności ziemi rolniczej w Polsce Ludowej*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1983.

Tymiński M., *Malwersacje w przedsiębiorstwach socjalistycznych w Polsce* (*1950–1970*), „Dzieje Najnowsze" 2002, nr 4.

Tymiński M., *Partyjni agenci. Analiza instytucjonalna działalności lokalnych instancji PZPR w przemyśle* (*1945–1955*), Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011.

Tymiński M., *PZPR i przedsiębiorstwo. Nadzór partyjny nad zakładami przemysłowymi 1956–1970*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2001.

Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej, red. W. Morawski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.

Etatization of economy during communist era in Poland

In the years between 1944–1955 lasting foundations of the Polish economy were created based on communist dogma. In the mid-1950 s the so called socialized sector provided 75% of national income, however, multidirectional changes in economic policy in the following decades caused fluctuations in its importance. The changes were expressed by increases and decreases in the private sector share of jobs. As a result, the socialized sector was at its the peak in the 1970 s (86% share of the socialized sector in national income) only to fall to 81% of national income in the last year of communist rule. The dominance of the public sector was responsible for widespread mismanagement and social pathologies which led to the collapse of the economically inefficient system, preceded by a number of socio-political crises.

Keywords: Poland 1944–1989, statism, public sector, economic and social pathologies

L'étatisation de l'économie au cours de l'ère communiste en Pologne

Les fondements de l'économie polonaise basées sur des dogmes communistes ont été créées dans les années 1944–1955. Au milieu des années 1950, le secteur "socialiste" a fourni 75% du revenu national. Toutefois, les changements multidirectionnels de la politique économique dans les décennies suivantes ont provoqué des fluctuations importantes. Ces changements ont été exprimés par les hausses et les baisses de la part des emplois du secteur privé. En conséquence, le secteur socialiste a atteint son maximum dans les années 1970 (86% du revenu national), pour tomber à 81% du revenu national durant la dernière année du régime

communiste. La domination du secteur public était responsable d'une mauvaise gestion très répandue et des pathologies sociales, qui ont conduit à l'effondrement d'un système inefficace, précédé par un certain nombre de crises socio-politiques.

Mots-clés: la Pologne 1944–1989, l'étatisme, le secteur public, les pathologies économiques et sociales

Национализация экономики в период коммунистического правления в Польше

В 1944–1955 гг., опираясь на коммунистические принципы, были созданы прочные основы польской экономики. В половине 50-х гг. доля так называемого социализированного сектора в национальном доходе составляла 75%. В последующие десятилетия изменения в экономической политике привели к изменению его значения, что отражалось в увеличении или уменьшении роли частного сектора. В результате социализированный сектор достигнул пика в 70-х гг. (86% национального дохода), а в последний год коммунистического правления его доля составляла 81%. Доминирование государственного сектора способствовало бесхозяйственности и социальным патологиям, что привело к краху экономически неэффективной системы, чему предшествовал ряд социально-политических кризисов.

Ключевые слова: Польша 1944–1989, этатизм, государственный сектор, экономические и социальные патологии